

Blev der indført livsfæste i Danmark i 1523?

Af Benito Scocozza

I.

Forholdet mellem herremand og fæstebonde er det grundlæggende sociale forhold i det danske feudale samfund. Herremanden ejede jorden. Fæstebonden fæstede en del af denne jord og ydede til gengæld landgilde og andre fæsteydelser.

Dette sociale grundforhold var dominerende i Danmark i det 16. århundrede. Og skal man forstå fæstebøndernes placering i forhold til herremændene, må man ikke alene undersøge de faktiske forhold fra landsby til landsby, fra gods til gods. Man må også analysere den politik, statsmagten førte over for bønderne og herremændene.

Det er indlysende, at fæstebønderne ønskede at sikre sig de bedste betingelser, når de overtog en fæstegård. På den ene side ville de naturligvis have lov til frit at forlade gården, hvis noget bedre bød sig. Og på den anden side ville de sikre sig, at de ikke vilkårligt kunne blive smidt ud af herremanden. Kunne de få garanti for, at fæstegården var deres, så længe de selv ønskede det, var det selvfølgelig det bedste.

Hér kommer spørgsmålet om livsfæste ind. Antager vi, at fæstebønderne allerhelst så, at fæstegården var sikret dem for livstid, bliver det væsentligt at undersøge, om det rent faktisk lykkes bønderne at opnå livsfæste. Det vil

visе noget om styrkeforholdet mellem de to hovedklasser i samfundet.

Spørgsmålet om eksistensen af livsfæste deler sig i to:

Det ene spørgsmål er: Var der rent faktisk livsfæste i Danmark i det 16. århundrede? – Og før og efter?

Det andet spørgsmål er: Var der i givet fald tale om et sædvanebestemt livsfæste? Eller var der tale om et lovfæstet livsfæste, som enten var udtryk for en kodificering af sædvanen eller for en ovenfra kommende bestemmelse om, at fra nu af var herremændene forpligtede til at beholde en fæstebonde, så længe denne levede?

De fleste historikere har ment, at statsmagten i 1523 simpelthen indførte livsfæste. Uenigheden går først og fremmest på, om 1523-bestemmelsen om livsfæste var en kodificering eller – som Erik Arup kalder det – en »reform«. (*Arup, II, 414*)

Lad os først se på den lovtekst, der fortolkes som indførelsen af livsfæste. Den skal hér citeres i sin fulde ordlyd (*se den nudanskede tekst i note 1*):

»Vii Ffrederick &c. giøre alle vithterligt, att vii haffue nw hørdt och wti sandenn forfaret, hurorledis manghe bryde kasttis och wdtwiisztes vdtaff theris gaarde emodt alldt skell och vdenn alldt skylltd. Thaa haffue vii nw met oss ellskelige Danmarcks riiges raadtz raadt ther om szaa

Benito Scocozza, f. 1935, cand. phil., lektor, Historisk institut, Københavns universitet.

1. Nudansket lyder Frederik Is forordning af 14. maj 1523 således:

»Vi Frederik osv. gør alle vitterligt, at vi nu har hørt og udi sandhed erfaret, hvordan mange fæstere (bryde er synonymt med 'fæster' på dette tidspunkt) (min anm.) kastes ud af og udvises af deres gårde imod al rimelighed og uden al skyld. Da har vi nu med Vort elskelige Danmarks rigsråds råd derom således skicket og ordineret, at ingen fæster, som steder og fæster eller som tidligere har stedet og fæstet nogen gård af Vor og kronen, kirken, riddere, riddermændsmænd eller af bonden (her menes 'selvejerbonde') (min anm.), og som bygger og forbedrer selvsamme gård og på redelig vis yder skyld, landgilde, gæsteri, sagesald og andre småredsler, og som er sin husbond hørig og lydig, og som ikke sidder ham overhørig med ægt, inne og arbejde og ej heller forhugger skoven på urimelig vis eller udlejer og bortfæster fra gården ager eller eng eller fiskeret, da skal han ikke udfæstes af sin gård og ej udvises af den, al den stund han (fæsteren) overholder forskrevne bestemmelser. Givet i vor købstad Odense, på Vorherres himmelfarts dag, under Vort segl.«

skickett och ordinerett, att ingenn brüidi, szom steder och fester eller tillfornn stedt och ffestt haffuer aff wor och kronenns, kirckenns, ridders, riddermendtzmendtzs eller aff bwndenn nogenn gaardt, och bygger och forbedrer szamme gaardt och redelig wdtgiffuer skylltd, landtgiillde, gesterii, saghefalldt och andre smaa rettszelle, och er szin haasbwndt hörriig och lydiigh och icke sidder hannwm offwerhörriig for met egtt, inder och arbetet, och ey hellder forhugger skowenn vskellig eller leier och fester fraa gaardenn ager eller eing eller fiiskerüi, tha skall handt icke festtis aff szin gaardt och ey ther aff wdtwiisz, then stunnndt handt hollær for^{ne} arttieler. Giffuit vti vor köpstadt Otthenssze, vor Herris hymmellffaris dag, vnder vortt signet.« (Erslev, 4)

Lad os sammenfatte indholdet i denne forordning, der blev udstedt den 14. maj 1523: Kongen har med rigsrådet bestemt, at ingen fæstebonde, som passer sin gård ordentligt, og som yder de afgifter og hovarbejder, der er ham pålagt, kan smides ud af sin fæstegård. Grunden til bestemmelsen er – ifølge forordningen selv –, at der er forekommet mange urimelige udsmidninger.

Det er, hvad der står i forordningen – hverken mere eller mindre. Der står intet om, at en fæstebonde har ret til at beholde en gård, han én gang har fæstet, til sine dages ende.

Vi skal om lidt se på, om forordningen på trods heraf kan fortolkes som en livsfæstebestemmelse. Først vil vi imidlertid se på, hvad forskellige historikere, der har belyst forordningen, har fået ud af den.

C. F. Allen, skildreren af det 16. århundredes historie *par excellence*, relaterer Frederik Is forordning til Christian IIs lovgivning, der kom få år før. I Christian IIs såkaldte landlov bliver det bestemt – i følge Allen –, at »der altid før Fæstets Tiltrædelse skulde sluttes en Overenskomst om Varigheden af den Tid, i hvilken Fæsteren skulde beholde Gaarden, som ti eller tolv Aar, kortere eller længere, eftersom man kunde enes, og i al den tid maatte Jorddrotten ikke udvise Fæsteren, saafremt denne holdt Gaarden ved Hævd, betalte sin Landgilde og ydede Husbonden de Tjenester, han var forpligtet til.« (Allen, 39 f.)

Allens referat af Christian IIs bestemmelse

i 'landlovens' paragraf 101 er korrekt. (*Sammenlign Kolderup-Rosenvinge*, 51) Christian II bestemmer altså, at herremanden og fæstebonden skal aftale fæstevarigheden, og så længe fæstet varer, kan bonden ikke udvises af gården.

Efter at have redegjort for Christian IIs bestemmelse om, at en fæster ikke må udvises, så længe det mellem parterne aftalte fæstemål varer, skriver Allen om Frederik Is forordning: »Rigtignok bleve Christiern den Andens Love snart afskaffede; men hans Efterfølger stadfæstede det Punkt af dem, i følge hvilket Fæstet ikke uden skjællig Grund kunde forbrydes.« (Allen, sammesteds) Allen læser således ikke et livsfæste ind i Frederik Is forordning. Og det bekræftes yderligere af en senere bemærkning hos ham, hvor han siger, at »... Livsfæste i løbet af det sextende Aarhundrede blev det herskende.« (Sammesteds) (*Min udh.*)

Med andre ord: Allen mener, at selv om der intet udtrykkeligt står i Frederik Is forordning om varigheden af fæstet, så siges der på den anden side heller intet om, at det dermed blev livsvarigt. Der siges bare, at så længe fæstet varer, kan fæstebonden ikke smides ud. Kun en sådan tolkning af de mere generelt formulerede bestemmelser i Frederiks Is forordning i forhold til Christian IIs kan begrunde Allens udsagn om, at Frederik I stadfæstede Christians lovparagraf.

Flertallet af historikere, der efterfulgte Allen, har imidlertid ment, at Frederik Is forordning rent faktisk indførte livsfæste. *Johannes Steenstrup* skriver midt i 1880'erne, at Frederik Is forordning er udtryk for en stor »omvæltning« i forhold til Christian IIs lovgivning. Thi hvor denne nøjes med at tale om fæste på kortere eller længere åremål, så har bonden nu – med Frederiks forordning – »vundet en Ret til at vedblive Besiddelsen for Livstid.« (Steenstrup, 672–74)

Erik Arup giver i sin danmarkshistorie tolkningen af Frederik Is forordning endnu en tand. Han skriver i et afsnit, der bærer overskriften *Arvefæste* – efter at have refereret Frederik Is forordning –:

»Kong Christierns lov havde indeholdt samme bestemmelse; den var nu ophævet og

brændt; derfor behøvedes denne nye forordning. Det mærkelige² er, at den er blevet staaende som retsgrundlag for livsfæstet og arvefæstet i Danmark, thi kunde en bonde, der opfyldte sine forpligtelser, ikke udvises af sit fæste, kunde herremanden almindeligvis heller ikke nægte hans søn, naar han vilde overtage faderens fæste, at faa brugen af jorden.« (*Arup, II, 414*)

For ret at forstå Arups synspunkt må hans fortolkning af Christian IIs lov også medtages. Om denne skriver han: »Ydermere tiltog borgerregeringen (som Arup kalder Christian IIs styre i årene umiddelbart forud for kongens fald. Min anm.) sig endog ret til at give fæstebønder selv paa adelens gods kongeligt brev paa deres fæste vel paa livstid eller snarere som arvefæste.« (*Arup, II, 367*)

Naturligvis kan Arups udtryk »kongeligt brev« forstås således, at der er tale om specifikke kongelige breve til bestemte bønder. Sådanne breve udstedte Christian II vitterligt. Men i så fald er Arups lille – iøvrigt meget arup'ske 'vel' – aldeles overflødigt, eftersom det i brevene klart er angivet, hvilken varighed fæstet skal have – i en række tilfælde på livstid.

Nej, Arups skildring kan kun tages som en henvisning til kongens ovenfor af Allen refererede bestemmelse om bortvisning af fæstebønder. Desuden falder Arups kommentar i et afsnit, der netop behandler Christian IIs samlede lovgivning. (*Jvf. Arup, II, 361–68*) Når man imidlertid kan komme i tvivl om, hvad Arup overhovedet refererer til på dette sted, skyldes det, at man under ingen omstændigheder kan fortolke Christian IIs fæstebestemmelse som et påbud om livsfæste. Der står – som Allen refererer det – klart og tydeligt, at bonde og herremand skal aftale fæstetiden, hvorefter det med lovparagraffens egne ord hedder: »... y thy Aar, tholff Aar, lenger eller stecker, eftersom the therom forenis kunde, och icke y saa lang Tidt bør Bønder at uduises ...«, når de ellers passer deres forpligtelser. (*Kolderup-Rosenvinge, 51*) – I ti eller tolv år,

kortere eller længere, og i den tid kan de ikke udvises. Det er, hvad der står, og det kan ikke på nogen måde tolkes som påbud om livsfæste og naturligvis dermed heller ikke på nogen måde som oplæg til arvefæste.

At Arup imidlertid har læst Christian IIs lovparagraf med det venstre øje, bekræftes af hans betragtninger omkring Frederik Is forordning, hvor han – som gengivet i det ovenfor citerede – direkte siger, at der hos Christian II står »det samme« som hos Frederik I, og dennes sidste forordning får som skudsmål, at den blev »staaende som retsgrundlag for livsfæstet og arvefæstet i Danmark ...« Med andre ord: Der kan ikke herske tvivl om, at Arup ser livsfæstet indført af Christian II og igen bekræftet af Frederik I, efter at Christian IIs lovgivning er blevet sat ud af kraft.

C. P. O. Christiansen er i *Schultz Danmarkshistorie* heller ikke i tvivl om, at livsfæstet indførtes af Frederik I. Han skriver, at det i Frederiks forordning befales, »at ingen Fæstebonde, hvad enten han fæster af Kronen, Riddere, Riddermændsmænd eller Bønder, maa udvises af sin Gaard, naar han svarer sin Afgift og gør Ret og Skel. Herved blev *Livsfæstet* gjort til Lov i Danmark ...« (*Christiansens egen udh. Schultz, 525*)

Med Arups og Schultz' danmarkshistorier kan man med en vis ret hævde, at det efterhånden var blevet det udbredte standpunkt, at Frederik I indførte livsfæste. Og Frederik Is forordning kaldes da også simpelthen '*livsfæsteforordningen*'.

Dette er også tilfældet, når det drejer sig om den eneste egentlige detailstudie, der er foretaget omkring fæstetidens varighed omkring og forud for Frederik Is forordning, nemlig *Aksel E. Christensens 'Senmiddelalderlige fæsteformer som forudsætning for forordningen om livsfæste af 1523,*' der i 1946 blev publiceret i *Festskrift til Erik Arup*.

Som det ses, angives det i selve afhandlingens titel, at der er tale om en livsfæsteforordning af 1523. Og der findes da heller ikke i teksten den mindste antydning af tvivl om, at

2. Når Arup bruger udtrykket 'det mærkelige er . . .', betyder det ikke i Arups sprog, at det er *mærkværdigt*. Det betyder inden for den gammeldanske stil, Arup indimellem betjener sig af, at det nærmest 'bejagende bemærkelsesværdige' er, at – i dette tilfælde – 1523-forordningen bliver retsgrundlag for livs- og arvefæste.

livsfæstet indføres med Frederik Is forordning. Den kaldes bestandigt »Frederik I.s forordning om livsfæste af 14. maj 1523.« Og om den hedder det, at den er »den vigtigste om bondens retsstilling forud for det 18. Aarhundrede ...«; og Christensen slår iøvrigt fast, at »den umiddelbare forstaaelse af teksten« volder »ingen vanskeligheder.« (*Christensen, 134–35*) Efter således at have slået fast, at Frederik Is forordning er en bestemmelse om livsfæste, er det Christensens hensigt at besvare spørgsmålet om, »hvorvidt lovgivningen er en kodificering af en fuldt udviklet praksis eller en tendens under udvikling, eller om den er en reformlovgivning, der søger radikalt brud paa tingenes tilstand.« Som Christensen skriver i forlængelse heraf: »Vil man virkelig forstaa fæsteforordningen af 1523 maa man tolke den i overensstemmelse med disse metodiske principper.« (*Sammesteds, 135–36*) Det er klart, at *såfremt* der er tale om en forordning om livsfæste – og det betvivler Christensen intetsteds –, er der følgende mulige svar på det tredelte spørgsmål, Christensen stiller: 1) Kan man konstatere, at livsfæste forud for 1523 var sædvane, er forordningen en kodificering – eller sagt på en anden måde: en ophøjelse af sædvane til lov. 2) Kan man konstatere, at udviklingen forud for 1523 peger frem mod, at livsfæste er ved at være sædvane, er forordningen en fremskyndelse af en igangværende udvikling. 3) Konstaterer man imidlertid, at livsfæste ikke var sædvane, er forordningen – som Christensen skriver det – et »radikalt brud på tingenes tilstand.« Men – for at skære det ud i pap – disse svar på de stillede spørgsmål *forudsætter* altså, at der er tale om en livsfæsteforordning i 1523. Christensens svar på de spørgsmål, han selv stiller, er, at »det er evident, at virkelighedsbaggrunden for forordningen om livsfæste af 1523 ikke har været et fremherskende livs- eller arvefæste, faktisk saa lidt som retsligt.« (*Christensen, 151*)

Vi skal ikke hér komme ind på, om det materiale, Christensen anvender til at afvise, at livs- eller arvefæste har været fremherskende, er godt nok eller ikke.³ Denne undersøgelse

er først og fremmest at finde ud af, om der rent faktisk indførtes lovbeholdningen om livsfæste med Frederik Is forordning af 14. maj 1523.

Set i forhold til dette spørgsmål er Christensens resultater imidlertid interessante. For konklusionen på hans undersøgelse er jo – set ud fra hans egne præmisser –, at Frederik Is forordning, der som sagt uden nogen tvivl kaldes livsfæsteforordningen, må være et radikalt brud på sædvanen. Christensen mener at kunne konstatere, at den gennemsnitlige fæstevarighed var 7–10 år, og han karakteriserer denne fæstetid som kort, set i forhold til de omkring 20 år, et livsfæste ellers måtte have været, når samtidens levealder tages i betragtning. (*Sammesteds, 151, 142*)

Vi vil lidt senere sætte diskussionen om livsfæstet ind i et lidt større perspektiv. Alligevel skal det dog på dette sted i forbindelse med Christensens afhandling og den konklusion, man må drage på de præmisser, han opstiller, og af de resultater, han når frem til, slås fast, at Frederik I og rigsrådet, der til sammen udgjorde godsherrernes allerøverste repræsentanter, åbenbart har været så presset af bønderne, at de med ét slag bestemmer, at stik imod sædvane skal det være påbudt herremændene at beholde en éngang indfæstet bonde hele dennes levetid ud. Der er fra statens side indført uopsigelighed, hvor det almindelige hidtil har været en relativ hyppig udskiftning af fæstebønder. Andre konsekvenser kan der ikke drages af Christensens afhandling, der i følge ham selv »rammer en forsvarlig pæl gennem teorien om et stærkt udviklet livsfæste som social norm ...« (*Sammesteds, 143*) Ved at slå fast, at der er en kras modsætning mellem et ikke udbredt livsfæste i samtiden og Frederik Is bestemmelse om, at livsfæste skal være generelt og gyldigt for alle, har Christensen imidlertid ikke blot gjort kongens og rigsrådets påståede indførelse af livsfæste til et kraftigt overgreb på egne interesser. (*Se mere herom nedenfor, si. 201*) Han har også fået selve forordningen til at se ejendommelig ud.

Går vi ud fra Christensens standpunkt, at

3. Skrubbeltrang afviser således Christensens materiale. Jvf. herom nedenfor i artiklen, si. 193 f.

livsfæste ikke var det sædvanlige, er forordningens egen begrundelse for sin udstedelse besynderlig. Begrundelsen er – som det ses af gengivelsen af den ovenfor –, at kongen har erfaret, at mange fæstebønder »udvises af deres gårde imod al skel og uden al skyld.« (*Her citeret i nudansk udgave*) Det er på grund af disse urimeligheder, disse misbrug fra herremændenes side, at forordningen udstedes – siger forordningens udstedere altså selv. Uanset om begrundelsen er ægte eller bare moraliserende fernis, så bliver den under alle omstændigheder ejendommelig, hvis den skal stå som indledning til en livsfæsteforordning, såfremt livsfæstet ikke var sædvane, dvs. såfremt loven ikke skal opfattes som en kodificering.

Er der tale om en kodificering af et i forvejen dominerende livsfæste, så giver lovgivernes begrundelse for lovens udstedelse logisk mening. Man siger simpelthen, at der er jo livsfæste i samfundet, og vi bestemmer nu, at det er ulovligt at overtræde livsfæstet. Det strider mod god orden at smide fæstebønder ud, så længe de lever. Det vil staten ikke finde sig i. Derfor griber den ind for at sikre det livsfæste, der er blevet sædvane.

Er der imidlertid *ikke* tale om en kodificering, er der *ikke* tale om et udbredt livsfæste, kan det almindelige jo heller ikke være, at godsejerne smider bønder ud mod al rimelig skik. Så vil det være helt absurd at give en lovbegrundelse, der siger, at det er bestående god orden, der skal forsvares, når det, det drejer sig om, er, at der indføres noget helt nyt. I følge Christensen må der jo være tale om *brud* på sædvanen, og det virker da højst ejendommeligt, at loven begrunder sig selv med, at der sker urimeligheder inden for det allerede eksisterende system.

Eller det samme sagt på en anden måde: Forholder det sig således, at flertallet af bønder, der hidtil har fæstet på gennemsnitligt 7–10 år, nu ganske enkelt får statens blåstemplede ret til at sidde livet ud, så er forordningen ikke et forsøg på at rette misbrug og kan ikke være det i lovgivernes selvforståelse. Den er tværtimod en bestræbelse på at skabe helt nye tilstande, og man giver i så fald

ikke en begrundelse, der henviser til misbrug af eksisterende tilstande.

Christensens resultater, at livsfæste ikke har været sædvane, og at livsfæste indføres af Frederik I, fører således til, at forordningen selv bliver meningsløs, idet dens begrundelse – dens ærlighed uførtalt – kommer til at stå i modsætning til dens påståede indhold, indførelsen af livsfæstet, repræsenterende et radikalt brud med den hidtidige samfundssædvane. Denne modsætning mellem lovmotivering og lovindhold opstår ikke, såfremt man mener, at livsfæste har været sædvane.

Retshistorikeren *Poul Johannes Jørgensen* siger i sin *Dansk Retshistorie* (2. udgave) fra 1947 følgende om livsfæsteproblematikken: »Forordningen af 1523 gik vistnok ud fra, at Fæsteforholdet som Regel var livsvarigt, enten fordi Livsvarighed var aftalt, eller fordi Opsigelse ikke fandt Sted, og det synes at have været dens Formaal at gøre denne Ordning obligatorisk eller med andre Ord at indføre Livsfæste som almindelig Norm.« (*Jørgensen, 474–75*)

Som det ses bruger Jørgensen listesko. Han mener, at »som oftest har Landboen vel sidet paa Gaarden sin livstid« allerede i Middelalderen. (*Sammesteds*) Og han mener videre, at herremændene forud for Frederik Is tid har haft en øget tilbøjelighed til at bryde indgåede aftaler om åremål eller livstid, og at det er dette, Christian II sætter ind mod med påbud om, at aftalt fæstetid ikke måtte brydes.

Jørgensen siger dernæst, at allerede året efter Christians lov »gik Frederik I videre«, hvorpå han så – som citeret – skriver, at forordningen af 1523 »vistnok« gik ud fra, at livsfæste var sædvane. Med sædvane forstår Jørgensen, at livsvarighed var aftalt eller opsigelse normalt ikke fandt sted. Og når Frederik Is forordning så direkte udtaler, at en bonde ikke må udvises af gården, hvis han overholder sine forpligtelser, så må det vel tolkes derhen, at forordningen *uudtalt* siger: Bønder sidder normalt på deres gårde på livstid enten fordi det er aftalt eller fordi bønder normalt ikke opsiges, og vi, Frederik I og rigsrådet, vil gerne slå fast, at det derfor må

opfattes som misbrug, hvis nogen bryder aftalerne eller siger bønder op, når det nu er sædvane, at bønder sidder på gården livet ud. Ud fra dette ræsonnement kalder Jørgensen så Frederik Is forordning for en livsfæsteforordning. Den indfører »Livsfæste som almindelig norm.« (Min udh.)

Med andre ord: Jørgensen formoder, at livsfæste har været udbredt. Han formoder videre, at lovgiverne har haft livsfæstets faktiske almene udbredelse i tankerne, da de har udstedt loven og derfor har udeladt Christian IIs formuleringer om »i ti år, tolv år, længere eller kortere«. Sådanne præciseringer er forældede over for gældende sædvane. Og det er denne sædvane, der nu kodificeres, mener Jørgensen. Den gøres til almindelig retsnorm. Og i modsætning til Christensen får Jørgensen ingen problemer med lovgivernes begrundelse. Grunden til de udsteder loven er, at eksisterende livsfæster trædes under føde af emsige herremænd, og derfor bekræfter de nu, at man ikke må smide en iøvrigt efterrettelig bonde ud, så længe han lever. Til gengæld får Jørgensen alvorlige problemer, hvis han accepterer Christensens undersøgelser af, hvad der var sædvane forud for 1523. I så fald ville han ikke kunne opretholde påstanden om livsfæstes indførelse, thi han bygger udelukkende sin påstand på, at livsfæste var sædvane. Han læser ikke et påbud om livsfæste ud af loven selv, således som Arup og Christensen gør det. Han læser kun et påbud om, at fæstere ikke må udsmides. Og er det da, som Christensen påstår det, at livsfæste slet ikke var sædvane, ja, så er loven ikke en kodificering af livsfæste, men ene og alene en bestemmelse om, at fæstere ikke må udsmides inden for den kortere eller længere periode, de har aftalt med herremanden, dvs. en kodificering af det banale forhold, at kontraktbrud er forbudt.

I modsætning til Poul Johannes Jørgensen går landbohistorikeren *Hans H. Fussing* ikke med listesko. I sit hovedværk *Herremænd og Fæstebonde* fra 1942 skriver han: »Frederik I.s

forordning av 14. maj 1523 havde fastslaaet, at naar bonden overholdt sine forpligtelser, skulde han sidde, *saa længe han levede*, paa sin fæstegaard, sikret mod udvisning av husbonden, hvadenten det nu var kronens repræsentant eller en herremænd.« (*Fussing*, 47) (*Min udh.*)

Hér er intet forbehold. Bonden skal sidde, »saa længe han levede«, på sin fæstegård. Det er – ifølge *Fussing* – hvad der står i Frederik I.s forordning. *Fussing*, der først og fremmest skildrer forholdet mellem herremænd og fæstebonde i det 17. århundrede, undrer sig imidlertid over, at man fortsat – trods forordningen af 1523 – »saa ofte i fæstebrevene udtrykkeligt finder anført, at fæstet gjaldt på livstid ...« (*Sammesteds*) *Fussing* forklarer imidlertid dette med, at adelen i Christian III's recesser af 1547 og 1558 samt i håndfæstningerne fra Frederik IIs tid og fremefter fik »samme ret som kongen til at gøre sig sit gods saa nyttigt, som den kunne ...« (*Sammesteds*) Og en sådan bestemmelse tolker *Fussing* åbenbart som stridende mod en livsfæstebestemmelse.⁴ Vi skal senere se nærmere på, hvad der egentlig menes med, at adelen fik »samme ret som kongen til at gøre sig sit gods saa nyttigt, som den kunne ...« (*Jvf. nedenfor, si. 199 f*) Foreløbigt vil vi blot tage stilling til *Fussings* tolkning af dette udsagn.

Fussing forstår det således, at »herremanden havde ret til at opsigte en bonde, naar han selv ville bruge gaarden ...« (*Fussing*, 314) Spørgsmålet er nu, om en sådan ret – som *Fussing* hævder det – specifikt kommer i modsætning til en bestemmelse om livsfæste? Og at bønderne derfor – på trods af en statslig lov om livsfæste – måtte sikre sig mod udvisning gennem erhvervelse af livsbreve ved fæstetiltrædelse?

Det skal medgives *Fussing*, at såfremt Frederik Is forordning tolkes som et påbud om livsfæste, så er andre bestemmelser om, at fæstegodset kan inddrages, hvis godsejeren selv skal bruge det, en bombe under Frederik Is forordning. Men er den kun en sådan bombe,

4. Allerede i Christian III's håndfæstning, § 7, optræder der en bestemmelse om adelens frie ret til at gøre sig sit gods så nyttigt, som den kan. *Jvf. videre om denne diskussion, nedenfor i artiklen, si. 199 f.*

såfremt man opfatter Frederik Is forordning som en livsfæsteforordning? Naturligvis ikke. Er forordningen ikke en lov om livsfæste, men blot en videreførelse af Christian IIs bestemmelse om, at fæstebønder må sidde på gården i det *tidsrum*, der er aftalt med herremanden, så er bestemmelser om herremandens frie ret til at inddrage fæstet, hvis godsejeren selv skal bruge gården, under alle omstændigheder i modstrid med Frederik Is forordning. Har herremanden f.eks. aftalt med en fæstebonde, mundtligt eller skriftligt, at denne kan sidde 8 år på gården, så vil en inddragelse af fæstereens gård på et hvilket som helst tidspunkt før de 8 års udløb stride mod 1523-forordningen.

Er Frederik Is forordning således blot en lov mod kontraktbrud og ikke en livsfæsteforordning, er der intet underlag for Fussings forundring over, at bønderne ønsker livsbreve. De ønsker således ikke sådanne breve for at værgе sig imod godsejernes påberåbelse af, at de frit kan inddrage fæstegården stik imod en livsfæstelov. Nej, grunden til, at fæstebønder vil aftale livsfæste med herremænd, er blot den simple, at det var den eneste måde, hvorpå de i videst muligt omfang kunne sikre sig gården på livstid. Og sådanne bestræbelser på at opnå livstidsaftale med herremanden er faktisk nok så forståelige, hvis der *ingen* lov om livsfæste findes.

I forbindelse med sin omtale af livsfæstet refererer Fussing to sager, som han undrer sig over ud fra sin egen antagelse af, at Frederik Is forordning er et påbud om livsfæste. Han skriver: »Det fremgaar av en sag fra krongods, at opnaaelsen af et livsbrev nu ikke var helt saa let, trods den kongelige forordning (*Frederik Is. Min anm.*). En bonde i Ty havde av lensmanden paa Ørum slot *Gabriel Gyldenstjerne* til Restrup for en stor sum penge fæstet en gaard, og mod betaling af 60 jochumsdaler fik han av den følgende lensmand *Knud Gyldenstjerne* til Restrup løfte om livsbrev for sig og sin hustru, men det kom kun til at lyde på ham. Rettertinget fastslog 1558, at da han havde modtaget brevet uden dengang at protestere, maatte han nu nøjes med det, som det var.« Og i forlængelse af denne sagsgengivelse følger Fussings kommentar: »Da det jo skulde være en selvfølge, at man kunde fæste

paa livstid, er der noget, der taler for, at bonden har betalt de mange penge, for at brevet ogsaa skulde gælde for hans hustru, saa man synes at staa overfor en lidet tiltalende fremgangsmaade fra lensmandens side.« (*Fussing, 48-49*)

Det er klart, at såfremt det vitterligt var en selvfølge, at man havde ret til at fæste på livstid, bliver sagen ejendommelig. Opfatter man imidlertid ikke Frederik Is forordning som et påbud om livsfæste, bliver sagen helt enkel. For i så fald er det kun de indbyrdes aftaler mellem herremand og fæstebonde, der har gyldighed, og er der – som i det anførte tilfælde – ikke en aftale om livsfæste for hustruen, ja, så gælder livsfæstet altså heller ikke for denne.

Den anden sag, Fussing refererer, er følgende: »Den kongelige forordning anførtes ligefrem i en dom fra Ginding herred 1618 8. september. En kone havde paa livstid fæstet en gaard af en selvejer, men ved et syn blev gaarden sat i fæld, og hun udvistes derfor. Herredsfogeden dømte, at da den kongelige forordning fastslog, at enker skulde blive ved gaarden uden indfæstning, *naar* gaarden holdtes ved magt, og *da* hun nu ikke havde vedligeholdt den, maatte hun gaa fra fæstet. Hun appellerede dommen til landstinget, der omstødte den, fordi synet ikke var i orden, men iøvrigt ikke kom ind paa spørgsmaalet om livsfæstet. Herredsfogeden har nu aabenbart blandet to forskellige kongelige forordninger sammen, for da konen uimodsagt sagde, at hun havde *fæstet* på livstid, kan det ikke være den af herredsfogeden nævnte forordning – 1565 23. oktober –, der kunde bruges som grundlag for bedømmelsen av hendes stilling.« (*Fussing, 49*)

Som det ses af denne sagsfremstilling, er konens sag blevet bedømt ud fra forordningen af 23. oktober 1565. Denne forordning bestemmer, at enker må sidde på gården efter deres mands død uden at skulle udrede ny indfæstning. Altså: konen kunne ikke smides ud, såfremt påstanden om misligholdelse ikke kunne holde, og hun kunne ikke smides ud af den simple grund, at enker efter krongodsfæstere ifølge den anførte forordning havde ret til at blive siddende på gården efter mandens

død. (1565-forordningen findes hos Secher, I, 296-97) Det er derfor naturligt nok, at 1565-forordningen nævnes. Men Fussing mener, at herredsfogeden skulle have henvist til 1523-forordningen, og han blot har rodet forordningerne sammen, eftersom enken jo selv har gjort opmærksom på, at hun var livsfæster. Men årsagen til, at fogeden ikke henviser til 1523-forordningen kan jo være den simple, at den ikke er en livsfæsteforordning, og at enkens påberåbelse af sin status som livsfæster derfor kun kan sættes i forhold til en eventuel aftale med herremanden, i dette tilfælde selvejerbonden. Med andre ord: Der henvises til enke-bestemmelsen, fordi denne var den offentretslige baggrund for sagen, og derved blev den den eneste lovtekst, der havde relevans for pådømmelsen. Og der er ikke tale om en forveksling med 'livsfæsteforordningen', såfremt denne ikke er en livsfæstebestemmelse. – Og der er således ingen grund til – med Fussing – at undre sig over, at fogeden ikke nævner den, men i stedet nævner 1565-forordningen.

Nu kan det forekomme urimeligt pernitengrynet at dissekere to enkelte sager. Når det alligevel gøres, skyldes det det forhold, at Fussings egen metode består i fremsættelsen af en mere almen påstand om et givent forhold mellem herremand og fæstebonde – i dette tilfælde en påstand om eksistensen af et lovebfalet livsfæste –, hvorefter påstanden underbygges med eksempler. Denne metode kan som sådan anfægtes. Mange af Fussings eksempler virker mere illustrerende end nødvendigvis repræsentative, og få eksempler dækker ofte en ret så lang periode.

Nu er det ikke Fussings metode som sådan, der her skal diskuteres. Men det er hans metode, der har ført til, at de to sager, han selv nævner, undersøges. For end ikke de to eneste sager, han fremdrager, og som angiveligt skulle relatere sig til et statsligt påbud om livsfæste, kan bruges som eksemplificering af Fussings egen påstand om et sådant påbud. – Hvad Fussing jo iøvrigt selv undrer sig over!

Med Aksel E. Christensens undersøgelse, der simpelthen tager det for givet, at Frederik I indfører livsfæste, og med Fussings landbohistoriske værk, der har samme standpunkt,

cementeres opfattelsen af, at livsfæste blev påbudt i maj 1523 yderligere. Men især Aksel E. Christensens undersøgelser omkring livsfæstets faktiske udbredelse før 1523 og dermed hans afvisning af, at det var den gængse fæsteform, kom af gode grunde til at fungere forvirrende.

Denne forvirring genspejles tydeligt i to danmarkshistoriske fremstillinger, som er udarbejdet med Aksel E. Christensens afhandling i baghovedet. Det drejer sig om *Johan Hvidtfeldts* afsnit i *Politikens Danmarkshistorie, bind 5, 1977-udgaven* og om denne artikels forfatters *Klassekampen i Danmarks historie. Feudalismen*. fra 1976.

Lad os tage Hvidtfeldt først. – Hvidtfeldts fremstilling af Frederik Is forordning og situationen forud for den er sammenfattet følgende: Omkring 1500 »var det ved at blive almindeligt, at en fæster overtog en gård på et bestemt åremål, såkaldt 'tidsfæste', f.eks. 8 eller 10 år.« Dette udsagn bygger tydeligvis på Aksel E. Christensens afhandling. Og det er ligeledes på grundlag af denne, at Hvidtfeldt gør opmærksom på, at der også fandtes livsfæste, og at det ikke var helt usædvanligt, at fæstebønder blev siddende livet ud, selv om de hverken mundtligt eller skriftligt havde en aftale med herremanden herom. Og Hvidtfeldt fortsætter: »Faste regler var der ikke, men hos bønderne var der uden tvivl et ønske om at sikre sig fæstet på bestemte år, og vel helst på livstid.« Dette ønske blev desuden forstærket af den stadig større udbredelse af indfæstningsafgiften. Skulle bønderne f.eks. stille med en okse eller en ko til herremanden som tiltrædelsesafgift, var det ikke så besynderligt, at de ville sikre sig mod, at de såsnart det passede herremanden kunne smides ud af gården igen.

Med Christian IIs lov fra 1521 gøres det første forsøg på at komme usikkerheden til livs. Og Hvidtfeldt skriver, at Christian bestemte, at »den, der fæstede en gård, skulle beholde den i mindst 8 år, inden han udvistes.« Hvor Hvidtfeldt har fået den idé fra, at Christian II i sin lovgivning indførte obligatorisk mindstetidsfæste, er ikke godt at vide. Den ovenfor omtalte lovregulering af fæsteforholdet (se ovenfor si. 185) siger jo blot, at der

skal indgås en aftale mellem herremand og fæstebonde om fæstevarigheden – på ti eller tolv år, kortere eller længere. Og der findes ikke andre paragraffer i Christian IIs 1521-lovgivning, som behandler fæstevarigheden.

Der må altså være tale om en simpel svips hos Hvidtfeldt. Ikke desto mindre får svipseren konsekvenser for Hvidtfeldts beskrivelse af udviklingen mellem Christian IIs lovgivning og Frederik Is forordning.

Hvidtfeldt skriver nemlig, at herremændene blev mere end fornærmede over denne indførelse af »obligatorisk tidsfæste«, og at de derfor – i forbindelse med udformningen af Frederik Is håndfæstning efter Christians fordrivelse – får indført en paragraf, hvor de sikrer sig fuld magt til at ind- og afsætte deres fæstebønder »efter landets sædvane og efter loven ...«, og hvor de desuden får slået fast, at »de breve, som kong Christian 2. har udgivet derimod, skal ingen magt have efter denne dag.« Vi skal senere diskutere betydningen af dette – her fra Hvidtfeldt citerede – sted i Frederik Is håndfæstning. Men det kan slås fast allerede her, at det af gode grunde ikke kan være en afvisning af et 'obligatorisk tidsfæste' (min udh.) af den simple grund, at Christian II ikke indførte et sådant. De kongelige breve, der omtales i håndfæstningen, er ikke Christians lovgivning, men forskellige breve, Christian gav til enkelte fæstebønder om, at de kunne sidde så og så længe på fæstegodset. (Jvf. ovenfor si. 186) (Se om håndfæstningsbestemmelsen mere nedenfor, si. 198 f) Efter at have refereret herremændenes i håndfæstningen nedfældede fulde magt til at ind- og afsætte deres fæstebønder beskriver Hvidtfeldt, hvor urolig situationen var ved kongeskiftet. Og snart måtte herremændene give efter for bøndernes pres. »Resultatet blev forordningen af 14. maj 1523 om livsfæste.« (Hvidtfeldts egen udh.) Og Hvidtfeldt fortsætter: »Denne forordning dannede afslutningen på de sene- ste årtiers udvikling ...«, og om rækkevidden af forordningen skriver han, at »... så længe livsfæstet var gældende lov i Danmark, var bonden ikke retsløs i forhold til herremanden.« (Hvidtfeldt, 272–75)

Hér er ingen tvivl om udviklingsgangen.

Først får bønderne af Christian II tidsfæste, og trods herremændenes tilintetgørelse af Christians lovgivning må de krybe til korset, ja, de må endda gå længere end Christian – de må indføre en lov om livsfæste. Og dermed er bondens retsløshed på det uhyre vigtige område – besiddelsen af fæstegodset – fjernet. Hvilket Hvidtfeldt selv sætter i ekstra relief, når han modstiller livsfæstets indførelse til etableringen af livegenskabet i lande som Holsten og Mecklenburg og i landene øst for Elben. For under livegenskabets vilkår er bonden aldeles retsløs; han kan sættes fra gården med kort varsel. (Sammesteds)

Det korte af det lange hos Hvidtfeldt er således, at indførelsen af livsfæstet ikke er et brud med sædvanen, men fuldbyrdelsen af en udviklingstendens. Christensens undersøgelser, der netop stiller indførelsen af livsfæstet og den faktiske relativt beskedne udbredelse af selvsamme livsfæste op som en *modsatning*, bruges af Hvidtfeldt som en illustration dels af tidsfæstets eksistens før 1523 og dels af, at der trods alt også fandtes livsfæste. Og livsfæsteforordningen bliver blot en fuldbyrdelse af en udviklingstendens, hvor mellemstationen hedder tidsfæstet, der *peger frem mod livsfæstet* som det endelige resultat. I lovgivningen genspejles denne tendens i først Christians bestemmelse om mindstetidsfæste og dernæst Frederiks bestemmelse om livsfæste.

Men bortset fra, at Hvidtfeldts ræsonnement delvis bygger på en regulær mistolkning af Christian IIs lovgivning, så slutter han sig til den efterhånden indarbejdede tradition, at der rent faktisk blev indført livsfæste ved lov i 1523. Og hans anderledes anvendelse af Christensens resultater, end denne selv bruger dem, bliver naturligvis kun en drøftelse værd, hvis der rent faktisk er tale om en indførelse af livsfæste. (Herom senere, nedenfor si. 194 ff)

Lad os nu vende os fra kritikken af andre til selvkritikken.

I min bog *Klassekampen i Danmarks historie. Feudalismen*. fra 1976 skriver jeg følgende i det generelle afsnit om de sociale forhold i Danmark i det 16. århundrede – efter at have beskrevet herremændenes vilkårligheder over for fæstebønderne: »I det 16. århundrede søgte statsmagten at dæmme op for vilkårlig-

hederne gennem indførelsen af *livsfæste*. (*Bogens udh.*) 1523 blev det forordnet, at en bonde, der én gang havde overtaget en gård, skulle have ret til at have den i fæste, så længe han levede, med mindre han forbrød fæstet ved ikke at opfylde sine forpligtelser over for herremanden.« (*Scocozza, 61*) Det er Fussings damptromlelæsning af forordningen om igen. For der står jo aldeles intet i den, som kan læses derhen, at en bonde skal have gården i fæste, »så længe han levede«.

I forbindelse med fremstillingen senere i bogen af udviklingen i begyndelsen af det 16. århundrede er jeg imidlertid kommet i tvivl om, hvorvidt 1523-forordningen kan fortolkes så bastant, beklageligvis uden at dette har sat sig spor i form af en modificering af det just citerede udsagn eller i form af en konsekvent skepsis over for traditionens påstand om, at Frederik Is forordning var en livsfæsteforordning. Tvivlen kommer til udtryk på følgende måde: »Loven er kaldt *livsfæsteforordningen*. (*Bogens udh.*) Ganske vist står der intet i den om, at et fæstemål indgår for livstid, men eftersom sædvane var – i hvert fald på dette tidspunkt – at intet bestemt anførtes om fæsteforholdets varighed i fæstekontrakten, må konsekvensen af forordningen være, at såfremt bonden til punkt og prikke lader sig udbytte, kan han ikke udvises af gården – han er uopsigelig.« (*Scocozza, 135*)

Som det ses af dette citat, er det selve læsningen af forordningen, der er forskellig – og mindre bastant – i forhold til det tidligere citat fra side 61 i bogen. Men fortolkningen er den samme, i og med det påstås, at eftersom fæstekontrakterne i reglen ikke sagde noget om varigheden, så må Frederiks forordning have som konsekvens, at varigheden bestemtes af, hvorvidt fæstebonden overholdt fæstebetingelserne. Og det betyder igen, at såfremt bonden hele livet overholdt disse betingelser, ja, så kunne han også blive ved fæstegården hele livet! På den måde bliver forordningen statsmagtens *fortolkning* af, hvad manglen på tidsangivelse i fæsteaftalerne indebærer – nemlig livsfæste, når fæsteren passer sine forpligtelser. Og forordningens egen begrundelse for sin tilsynekomst, at fæstere smides ud uden al skel og skyld, skal i så fald forstås

derhen, at også herremændene jo burde vide, at er der ikke aftalt fæstetidslængde, så er det implicit en accept af livsfæste.

Ad denne kringlede vej når jeg altså i min bog om feudalismen i Danmark frem til det gængse synspunkt, der bl.a. er Poul Johannes Jørgensens (*se ovenfor, si. 188 f*), at livsfæste før 1523 var særdeles udbredt. For var det således, at der normalt intet blev aftalt om fæstetidens længde, og at dette stiltiende indebær livsfæste, ja, så må livsfæste have været sædvane.

Men denne logiske konklusion på mit eget udsagn strider mod min samtidige accept af Christensens undersøgelser. I forbindelse med en beskrivelse af Christian IIs forsøg på »at regulere fæsteforholdet ved at forlange fæstebreve eller i hvert fald aftaler, som udtrykkeligt bestemmer, for hvor langt et åremål, fæstet skal vare«, skriver jeg, at »undersøgelser har vist, at bønderne i hvert fald i dele af riget næppe i almindelighed beholdt deres fæste på livstid.« (*Sammesteds, 134*)

Med andre ord: Der blæses kraftigt med ret så meget mel i munden! – Men tilbage står, at jeg – selvmodsigelserne uførtalt – går ind på den tankegang, at det rent faktisk med 1523-forordningen blev fastslået, at livsfæste var og burde være gældende norm.

Også *Mikael Venge* har i *Gyldendals Danmarkshistorie, II*, fra 1980 uden videre karakteriseret Frederiks forordning som en livsfæstebestemmelse. Christensens undersøgelse og resultatet af den nævnes også. Men den hverken sammenholdes med eller endsige modstilles Frederiks forordning. –

Og endelig har *E. Ladewig Petersen* i *Dansk Socialhistorie, III*, ligeledes fra 1980, også fastslået, at »en forordning allerede i maj 1523 foreskrev livsfæste som norm for bønderne ...« (*Ladewig-Petersen, 175*)

En undtagelse fra denne monotone gentagelse af påstanden om indførelse af livsfæste med Frederik Is forordning er *Fridlev Skrubbeltrangs* betragtninger over spørgsmålet i hans *Det danske Landbosamfund 1500–1800* fra 1978. Skrubbeltrang tager sit udgangspunkt i diskussionen om, hvorvidt bønderne fortrinsvis fæstede på åremål eller på livstid. I denne forbindelse omtaler han Christensens af-

handling og dennes resultater. Skrubbeltrang afviser imidlertid Christensens kildemateriale. Det »savner beviskraft«, skriver han. Især anker han over, at de bevarede regnskaber fra Næsbyhoved len, som er et af de to centrale kildekomplekser i Christensens afhandling, kun omfatter fem år inden for perioden 1502–10. Man kan sagtens, argumenterer Skrubbeltrang videre, konstatere korte fæsteperioder på visse godser også i en langt senere periode, hvor man iøvrigt ved, at livsfæste var almindeligt udbredt. Grunden kunne simpelthen være, at fæsterne ofte måtte gå fra deres gårde i utide på grund af dårlige tider, uår, krig, pest o.lign. I så fald vil regnskaberne udvise korte fæsteperioder, men det er ikke nødvendigvis et bevis på, at fæste på åremål var det sædvanlige. Det kan jo ligeså godt være livsfæstere, der af de nævnte grunde er døde fra eller har måttet gå fra gård og gods. – Det er Skrubbeltrangs ræsonnement over for Christensens konklusioner på undersøgelsen af fæstevarigheden på basis af landgilde-regnskabet vedrørende kronbønderne på Næsbyhoved len, Fyn, fra 5 år mellem 1502 og 1510 og på basis af en regnskabsbog for klostergodset under Skovkloster, Sjælland, fra perioden 1467–81.

Skrubbeltrangs egne overvejelser over fæstetidens længde forud for 1523 i forhold til Frederik Is forordning er følgende: »Mens historikerne med rette har udtalt sig forbeholdent om livsfæstes udbredelse i senmiddelalderen, er Frederik Is forordning af 14. maj 1523 i reglen blevet opfattet som en lov om indførelse af livsfæste.« Derefter refererer han forordningen og konkluderer: »Det *kan* tydes som livsfæste, men det forekommer usandsynligt, at alle aftaler om fæste på åremål med ét slag skulle være ophævet ...«. Og om fæstevarigheden forud for forordningen siger han: »Meget sandsynligt havde Poul Johs. Jørgensen ret i, at fæsteforholdet allerede i 1523 'som regel var livsvarigt', men vi ved det ikke, kan hverken afkræfte eller modbevise antagelsen ...«. (*Skrubbeltrang*, 20–21)

Skrubbeltrang er altså uhyre forsigtig. Han er nærmest tilbøjelig til at slutte sig til Poul Johannes Jørgensen – og dvs. imod Christensen –, når det drejer sig om fæsteforholdets

livsvarighed, men han lægger mest vægt på, at man egentlig ikke ved noget. Han læser heller ikke et livsfæstepåbud ud af Frederik Is forordning. Han tør ikke gå længere end til en bemærkning om, at der *kan* være tale om livsfæste, idet forordningens ordlyd ligner tilsvarende fra »titusinder af fæstebreve især fra tiden efter 1700 ...« (*sammesteds*). Og på det tidspunkt var der i hvert fald et udbredt livsfæste. Men imod en sådan fortolkning står så – stadig i følge Skrubbeltrang – det usandsynlige, at statsmagten med ét skulle ophæve alle aftaler om åremålsfæste. Var noget sådant tænkeligt, uanset hvor udbredt åremålsfæste var i 1523?

II.

Som det ses af afsnit Is gennemgang af historikernes behandling af fæstevarigheden før 1523 og af 1523-forordningens indhold og placering, er der en gennemgående uenighed om livsfæstets udbredelse før 1523, mens de fleste historikere – med undtagelse af Allen, Poul Johannes Jørgensen, Skrubbeltrang og det halve af undertegnede – uden tøven erklærer, at Frederik I eksplicit påbyder livsfæste i sin forordning af 14. maj 1523.

Af undtagelsesforfatterne er det kun Allen, som har den opfattelse, at Frederik Is forordning blot er en bekræftelse af Christian IIs og dermed intet andet end et forbud mod kontraktbrud. Jørgensen og Skrubbeltrang afviser ikke totalt, at der med forordningen *menes* livsfæste, men forudsætningen er, at livsfæste så har været tilstrækkeligt udbredt, hvorved forordningen – selv om den ikke eksplicit påbyder livsfæste – i realiteten kommer til at fungere som et statsligt påbud om, at bønder må sidde på gården livet ud, thi det er dette, der er sædvane. Endelig repræsenterer jeg selv en halv undtagelse, idet jeg understreger, at der intet direkte står om livsfæste i selve forordningen. Men samtidig tramper jeg mig selv over tærne dels andetsteds i bogen, hvor jeg med fussionsk frejdighed læser livsfæste ind i forordningens tekst, og dels ved i sidste instans at arbejde med forordningen, som om den var en livsfæsteforordning.

Hvad har nu gennemgangen af historiker-

nes opfattelser vist os om problemstillingerne? Blev der påbudt livsfæste med Frederik Is forordning eller ikke? Var livsfæste almindeligt før 1523, eller var det det ikke?

Først kan man konstatere, at de mindst forsigtige historikere – især Arup, C. P. O. Christiansen og Fussing – sammen med Aksel E. Christensen, som specifikt har undersøgt fæstevarighedsspørgsmålet, uden tøven slår fast, at forordningen af 14. maj 1523 *direkte* *udsiger*, at nu skal livsfæste være gældende lov i Danmark. Ved at læse forordningen må man imidlertid konstatere, at der ikke står noget som helst i den om, at livsfæste indføres. Man kan således ikke på nogen måde hævde, at Frederik I og rigsrådet udsteder en forordning, hvori der siges, at fra nu af skal bønderne sidde på deres gård på livstid, og at alle tvister mellem herremænd og fæstebønder herefter skal afgøres ud fra et sådant udtrykkeligt påbud.

En afvisning af, at 1523-forordningen udtrykkeligt påbyder livsfæste, kan imidlertid ikke automatisk føre til det totalt modsatte resultat: at forordningen *ikke* er udtryk for en statslig indskærpelse af livsfæste.

Grunden hertil er, at forordningen *kun* siger, at fæstebønder, der passer deres forpligtelser, ikke kan smides ud af gården. Hvis det nu var sædvane, at bønder *altid* fæstede på livstid – eller for at stramme den: hvis der nu kun fandtes livsfæste ude omkring i samfundet, så ville en statslig forordning, der forbyder udsmidning af efterrettelige fæstebønder, ganske enkelt være en kodificering af eksisterende sædvane. Man ville så at sige have op-
højet individuelle overenskomster mellem tusinder af fæstebønder og hundreder af herremænd til lov. Og såfremt bønder efter denne dag, den 14. maj 1523, blev smidt ud af gården, kunne de ikke kun stævne herremanden civilretsligt for brud på en privat kontrakt; de kunne nu også sagsøge herremanden for at have overtrådt statens lov. Men en sådan tolkning af Frederik Is forordning forudsætter altså, at livsfæste *er* normen. En så radikal kodifikationsteori er imidlertid af mange grunde utilfredsstillende.

For det første forudsætter den, at livsfæste egentlig ikke bare var det mest udbredte, men

direkte var det eneste, der fandtes. Var der bare ti fæstebønder, der havde åremålsaftale, ville disse fæstebønder med rette kunne hævde, at de ud af loven kun kunne læse en bestemmelse om, at *så længe* de sad på gården – 8, 10, 12 år, kortere eller længere – kunne de ikke smides ud. Andet siger forordningen ikke. Den siger intet om, at fra og med 14. maj 1523 er enhver åremålsaftale ugyldig. Åremålsbønderne kan ikke med Frederik Is forordning i hånden gå op til herremanden og sige, at fra nu af er kontrakten med herremanden revet i stykker af staten; fra nu af må herremanden indse, at han ikke kan komme af med bonden efter de aftalte år. Med andre ord: Såfremt der fortsat findes fæstere på åremål, kan man ikke med nogen ret påstå, at Frederik Is forordning kodificerer livsfæste, og dermed kan man heller ikke med nogen ret erklære, at Frederik I gør livsfæste til lov.

Den anden grund til, at kodifikationsteorien er utilfredsstillende, er, at det ikke blot er en hypotese, at der fandtes åremålsfæste. Selv om man måtte følge Skrubbeltrang og afvise Christensens materiale fra Næsbyhoved og Skovkloster for ikke at være repræsentativt, står dog tilbage, at Christensen i sin afhandling påviser, at der rent faktisk eksisterer fæstebreve, der udtrykkeligt fastsætter et bestemt åremål. Ja, der findes endog i dronning Kristines kopibog anført fæstebreve, hvori det hedder, at bonden blot får gården, »saa længe vor naadige frue tilsiger,« dvs. indtil det passer den nådige frue at opsiges fæstet. (*Christensen, 139*) Videre ved vi, at en række bønder – bl.a. af Christian II – fik breve, hvori livsfæste eksplicit meddeles. Hvorfor skulle der eksistere sådanne breve, hvis der ikke fandtes andet end livsfæste i samfundet? Christensens eksempler på åremålsfæstebreve og breve uden aftale om varighed er få – to af hver type. Også disse eksempler kunne med rette afvises. De er måske ekceptionelle undtagelser fra reglen.

Men uanset om de er sådanne undtagelser, så findes de. Hvortil kommer, at der iøvrigt ikke er nogen grund til at antage, at de er så ekceptionelle endda. For hvorfor skulle Christian II ellers udstede en lov om, at der bør udformes kontrakter mellem herremanden og

bonden, hvori det udtrykkeligt angives, hvor længe fæstemålet varer – ti år, tolv år, kortere eller længere? (Jvf. ovenfor, si. 185). En sådan bestemmelse har da kun mening, hvis den tager sit udgangspunkt i, at fæstetiden kunne variere.

Det må således slås fast, at der – udbredelsen ufortalt – rent faktisk fandtes åremålsfæste og fæste uden aftale om varighed. (Det er jo især dette sidste, Christian II vil tillivs).

Hvilket forhold er der nu mellem disse ikke-livsfæstere og forordningen af 1523? Såfremt den ikke giver dem livsfæste, kan ikke-livsfæsterne så bruge forordningen til noget?

Ja, det kan de. Thi forordningens erklærede formål er jo at sikre bønderne mod *uretfærdig* udsmidning. I hvert fald formelt kan en åremålsfæstebonde gå til retten og kræve en udsmidning omstødt, såfremt denne finder sted inden for kontrakttidens udløb, og såfremt bonden har overholdt sine forpligtelser. Det kan han gøre med Frederik Is forordning i hånden. For en bonde, der kun har fæstet »*ad gratiam*«, dvs. på herremandens nåde, er situationen naturligvis mere problematisk. Strengt taget ændrer 1523-forordningen intet ved bondens vilkår. For der kan jo egentlig ikke finde en uretfærdig udsmidning sted, al den stund herremanden frit har sikret sig ret til at opsigse bonden, når han har lyst til det. Man kan således allerhøjst i al luftighed sige, at 1523-forordningen i hvert fald formelt skaber et bedre *klima* for fæstere, idet en opsigelse, der beror på en påstand om misligholdelse af fæstet, er blevet vanskeliggjort. Men det forudsætter altså, at en herremand, der opsiges en 'ad gratiam'-bonde, overhovedet ulejlig sig med at give en begrundelse.

Konklusionen på disse overvejelser omkring Frederik Is forordning må således være:

For det første påbyder forordningen i følge sin ordlyd *ikke* livsfæste. Ud fra dens indhold kan man altså *ikke* kalde den en 'livsfæsteforordning'.

For det andet er der heller ikke tale om en kodificering af et livsfæste, der var samfundsmæssig sædvane, for der fandtes andet end livsfæste i samfundet.

Men hvorledes skal man da karakterisere forordningen? Som det, den er: en forordning, *der ganske enkelt går i rette med kontraktbrud*. Den siger intet andet, og den dækker intet andet.

Hvilke konsekvenser får en sådan vurdering af 1523-forordningen for en bredere placering af forordningen?

Lad os se på tre problemstillinger omkring en sådan placering. For det første forordningens placering i forhold til Christian IIs lovgivning om samme forhold. For det andet forordningens baggrund. Og for det tredje forordningens følgevirkninger.

Forskellen mellem Christian IIs paragraf 101 i 'landloven' og 14. maj-forordningen, udsendt af Frederik I med rigsrådets minde, er ene den, at Christian IIs lovformulering er mere præcis, hvor det drejer sig om at skabe det *formelle* grundlag for at forhindre kontraktbrud. Ligesom Frederiks forordning taler paragraf 101 om, at bønder uretmæssigt udvises, og at dette ikke må finde sted, hvis bønderne passer deres forpligtelser. Det, der adskiller den fra Frederiks forordning, er den anvisning, der findes i den vedrørende den måde, fæsteforholdet bør etableres på. For at få orden på tingene skal der laves en *aftale* mellem herremand og fæstebonde, som præcist angiver, hvor længe fæstebonden skal beholde gården 'i ti år, tolv år, længere eller kortere'. Gennemføres indgåelsen af sådanne aftaler findes der et grundlag for at bedømme, om der ved udsmidning er tale om kontraktmisbrug. Hvortil kommer, at kravet om, at faste aftaler skal indgås, i sig selv er med til at dæmme op for vilkårligheder.

Frederik Is forordning er i forhold til Christians derfor på en måde *mindre* vidtrækkende. Den kræver ikke faste aftaler. Den siger blot i al almindelighed, at kontrakter skal overholdes. Den siger intet om, at sådanne kontrakter hver gang eksplicit skal indeholde bestemmelse om fæstetidens længde. At der findes denne forskel mellem Christians lovparagraf og Frederiks forordning er imidlertid ikke besynderligt. Det karakteristiske ved Christians store lovkompleks fra 1521 er jo, at det på masser af samfundslivets områder tilstræber en detailleret anvisning på, hvorledes forholdet skal være mellem samfundsmedlemmerne

indbyrdes og mellem stat og undersåt. Christians lovgivning overlader i mindre omfang, end det ellers kendes i samtiden, de samfundsmæssige relationer til sædvanen. Hele købstadsstyret omordnes, aldeles uden hensyn til de forhold, der havde hersket i lang tid. Gejstlighedens forhold reguleres ligeledes mere end nogensinde udi de mindste detaljer. Lovene indeholder desuden en omfattende lovgivning omkring skolevæsenet, som ligeledes går i detaljer, ja, det bestemmes endog, hvem der skal lære hvad. For handelsforholdenes vedkommende gør det samme mønster sig gældende.

Her overfor kan naturligvis indvendes, at Christian II's store lovkompleks kun siger meget lidt om bondeforhold. Det er sandt nok. Men grunden hertil er, at Christian II's radikale styre ikke var radikalt omkring bondeforhold, men i realiteten kun omkring byforhold og delvis omkring de kirkelige. De få paragraffer om bondeforhold ændrer imidlertid intet ved den kendsgerning, at *når* loven kommer ind på disse forhold, så udtaler den sig ligeså positivt regulerende som på de øvrige af samfundslivets områder, der omfattes af loven.

Eller for at sige det kort: Christian II's lovgivning er *bureaukratisk*. Den er det første større udtryk for et forsøg fra statsmagtens side på gennem en positiv lovgivning at skabe et præcist sæt *regler* for en lang række samfundsforshold. Og set i dette lys er det ikke ejendommeligt, at paragraffen om fæstetidens længde får form af en præcis angivelse af de *regler*, der skal danne udgangspunktet for statens *kontrol* med forholdet mellem herremand og fæstebonde.

I modsætning hertil er Frederiks forordning ikke et led i et gennearbejdet lovkompleks. Den er mere traditionel. Den er en øjeblikkestemt *formaning* om, at godsejerne ikke må begå kontraktbrud. Hvor Christian II's paragraf er en del af en politisk *strategi*, der har til hensigt at indrette samfundet på en bestemt, reguleret måde, er Frederiks forordning en *taktisk* handling, som skal dæmme op for misbrug fra godsejernes side i en situation, hvor disse på den ene side gennem fordrivelsen af Christian II står stærkt, men hvor de

på den anden side også står over for en bondeklasse, som langt fra er tryk ved tingenes tilstand. (*Christian II's lovkompleks findes hos Kolderup-Rosenvinge, 1-134*)

Lad os nu – efter denne beskrivelse af forholdet mellem Christian II's lovgivning og Frederik Is 1523-forordning – diskutere sidstnævnte forordnings baggrund. Det er allerede netop antydnet, at Frederiks formaning om, at vilkårlige kontraktbrud bør undgås, er en taktisk defensiv øjeblikkestemt handling fra kongens og rigsrådets side. Og det er fastslået, at den ikke er andet, at den altså ikke er en indførelse af livsfæste. Ser man Frederiks forordning i dette lys, er det klart, at en række af historikernes hidtidige spekulationer over baggrunden for forordningen, går op i røg. Steenstrups bemærkning om, at Frederiks forordning er en stor »omvæltning« bliver meningsløs; Arups lidenskabelig udsagn, at forordningen kom til at fungere som »retsgrundlag for livsfæstet og arvefæstet i Danmark« bliver ligeledes meningsløst. Christensens overvejelser over, hvorvidt »virkelighedsbaggrunden for forordningen om livsfæste ...« »har været et fremherskende livs- eller arvefæste«, bliver irrelevante, når livsfæsteforordningen ikke er en livsfæsteforordning. Christensens spørgsmål, om der er tale om et brud eller om en kodificering, bliver således et forkert stillet spørgsmål. Også Poul Johs. Jørgensens mere stilfærdige formodninger om, at der vistnok er tale om en kodificering af et sædvanelivsfæste bliver irrelevante. Og det gælder ligeledes mine egne spekulationer herover i min bog om dansk feudalisme.

Men det er klart, at en afvisning af, at der er tale om et direkte livsfæstet *påbud*, først og fremmest rammer de forfattere, som opfatter forordningen som et *brud*, som en gennemgribende *reform*, mens de forfattere, der mere eller mindre klart står på et kodificerings-standpunkt, først og fremmest må kritiseres for at tillægge forordningen større rækkevidde, end den egentlig har, mindre hvad ordlyden angår, end hvad angår dens relation til den eksisterende samfundsmæssige virkelighed.

Dermed er vi fremme til den tredje og sidste problemstilling i forbindelse med en drøft-

telse af 1523-forordningens placering: nemlig dens følgevirkninger.

Når følgevirkninger af en forordning i 1500-tallet skal opgøres, må man naturligvis allerførst gøre opmærksom på det mere generelle forhold, at loves og forordningers faktiske effekt dels er svært konstaterbar af den simple grund, at hullerne i kildematerialet er store, og dels må vurderes i forhold til vor viden om centralmagtens evne og vilje til at få love gennemført i praksis. Ikke mindst når det som i dette tilfælde drejer sig om en forordning, der er restriktiv over for den klasse, der har magten.

Det er således muligt, at 1523-forordningen ganske enkelt aldrig er kommet til flertallet af bøndernes kundskab. Konsekvenserne af en sådan manglende effektivering er imidlertid af forskellig rækkevidde, alt efter hvordan man ser på forordningen. Er den et statsligt påbud om livsfæste, en radikal reform i forhold til de eksisterende forhold før dens udsendelse, har det naturligvis særdeles stor betydning, om forordningen er blevet gennemført eller ikke. Er den derimod blot en statslig formaning om, at kontraktbrud er utilladeligt, er det nok væsentligt, om den bruges i praksis af bønderne som beskyttelse mod udsmidning, men i sidste ende har den trods alt ikke anden betydning end den, at staten erklærer, at den ikke tolererer udbredt kontraktbrud; det, der virkelig har betydning, når der *kun* er tale om en sådan erklæring fra statens side, er bøndernes muligheder fra sag til sag for at få herremænd til at overholde en kontrakt, således som det sig hør og bør.

Med andre ord: Såfremt der er tale om en statslig indførelse af livsfæste, må det være væsentligt i en bedømmelse af følgevirkningerne at undersøge, om loven satte sig igennem, ligesom det f.eks. i vore dage i forbindelse med en uopsigelighedsbestemmelse i leje-loven er vigtigt at konstatere, om en sådan statslig indgriben i titusinder af kontraktforhold overholdes til punkt og prikke. Er der derimod kun tale om en forordning, der advarer mod misbrug, bliver det alene vigtigt at konstatere, om der er *færre* misbrug efter forordningens udsendelse.

Og det er jo netop en sådan forordning, der

er tale om. Den ændrer hverken socialt eller juridisk ved de eksisterende forhold i samfundet. Alligevel kan det selvfølgelig være interessant at finde ud af, hvorledes dens effekt har været.

Det bemærkelsesværdige er her, at den tilsyneladende ikke spiller nogen væsentlig rolle i de sagsforhandlinger, vi kender fra domstolene. Nuvel, dette er ikke sagt på baggrund af en kulegravning af tingbogsmaterialet. Men blot Fussings mangel på eksempler er sådan set tilstrækkeligt talende. (*Jvf. ovenfor, si. 190 f*) Den manglende tilstedeværelse af henvisninger til 'livsfæsteforordningen' bliver imidlertid langt mere forståelig, såfremt forordningen – og dens efterfølgere (*jvf. om disse, nedenfor, si. 200*) – ikke er andet end et påbud om, at kontrakter overholdes.

Endelig er det i forbindelse med 1523-forordningens følgevirkninger væsentligt at se på endnu en problemstilling, der har spillet en rolle i sammenhæng med den udbredte påstand om, at forordningen er en livsfæsteforordning. Det er påpegningen af, at en lov om livsfæste tydeligvis står i modsætning til andre bestemmelser i samtiden.

Den ene bestemmelse er paragraf 13 i Frederik Is håndfæstning, som blev udarbejdet før 1523-forordningen og endelig vedtaget knapt tre måneder efter, den 3. august. Paragraf 13 lyder således – på nudansk:

»Ejheller skulle vi give nogen mands tjenere, åndelige eller verdslige, vort brev på de gårde, de sidder i, men jordejeren, åndelig eller verdslig, skal have fuld magt til at ind- og afsætte sine tjenere efter landsens sædvane og efter loven, og de breve, som Christian har givet derimod, skal ingen magt have efter denne dag.« (*Sml. Samling af danske Kongers Haandfæstninger, 72-73*)

Om denne håndfæstningsbestemmelse og dens forhold til forordningen af 14. maj 1523 skriver Mikael Venge i *Gyldendals Danmarkshistorie*: »Et helt fundamentalt anslag mod fæstebondens vilkår var endelig adelens hævdel- se af retten til frit at kunne opsigte fæstemåle- ne, som indsattes i Frederik Is håndfæst- ning.« Og lidt længere fremme skriver han: »At spørgsmålet om fæstemålenes varighed har været et aktuelt stridspunkt fremgår –

foruden af håndfæstningen – også af forordningen om livsfæste fra den 14. maj 1523, som den nye regering udstedte til beroligelse af bønderne, men som afgjort stred imod håndfæstningsbestemmelsen.⁵ (*Venge*, 97)

Den opstillede modsætning mellem håndfæstningen og 1523-forordningen er imidlertid forkert af to grunde: Dels fordi håndfæstningsbestemmelsen tolkes galt, og dels fordi 1523-forordningen tolkes galt.

Det sidste er der allerede sagt nok om. 1523-forordningen er ingen forordning om livsfæste. Alene af den grund kan den ikke stå i modsætning til en bestemmelse om, at gods-ejerne kan ind- og afsætte deres fæstebønder efter »landsens sædvane og efter loven ...«

Og hvad menes der da med en sådan formulering? Er den udtryk for en særlig drabelig frihed, herremændene skaffer sig i Frederiks håndfæstning?

Nej, det er den ikke. For det, godsejerne sikrer sig med bestemmelsen, er, at kongemagten forpligter sig til *ikke* at gøre, således som Christian II gjorde: nemlig give åremåls- eller livstidsbreve *henover hovedet* på jordejerne. Håndfæstningsbestemmelsen er således intet andet end en forpligtelse til at respektere den 'landsens sædvane', at det er herremændene og fæstebønderne, der indbyrdes aftaler fæstemålene, og at det har staten at blande sig udenom. Som det ses, eksisterer der ingen-somhelst modsætning mellem håndfæstningsparagraffen og 1523-forordningen. I håndfæstningen får herremændene garanti mod, at kongemagten udsender breve, der griber ind i kontraktforholdet mellem fæsteindgåelsesparterne, og i 1523-forordningen indskræpes det, at kontrakter, der er indgået, skal overholdes af den magtfulde part, godsejerne.

Den anden samtidige bestemmelse, der skulle stride mod et angiveligt livsfæstepåbud, er bl.a. anført af Fussing. Han skriver: »Herimod (dvs. livsfæstebestemmelsen. Min anm.) kom imidlertid bestemmelserne i Christian III's recesser 1547 § 18 og 1558 13. dec. §§ 2 og 34 delvis at stride, idet de gik ud paa, at adelen havde samme ret som kongen til at

gøre sig sit gods saa nyttigt, som den kunde ...«. (*Fussing*, 47) Bestemmelserne i recesserne er allerede sammenfattet i Christian II's håndfæstning, § 7, og går igen i de følgende håndfæstninger. (*Jvf. Samling af danske Kongers Haandfæstninger*, 84, 96, 104, 112–13)

Fussing forstår tilsagnet til adelen om, at den må bruge sit gods ligeså frit som kongen bruger sit, på den måde, »at herremanden havde ret til at opsigte en bonde, naar han selv vilde bruge gaarden ...«. (*Fussing*, 314)

Det korte af det lange i recessernes og håndfæstningernes tilsagn til adelen om, at den må bruge sit jordegods så frit som kongens bruger sit, er – som det ligeledes står anført i kilderne –, at kongen skal holde fingrene væk fra adelens gods og tjenere, på samme måde som adelen skal holde fingrene væk fra kongens. Det er adelsgodsets immunitet, der hævdes. Det indebærer naturligvis, at kongen ikke kan lovgive omkring spørgsmål, der hører ind under de eksklusive rettigheder, herremændene har. Og det betyder igen, at kronen ikke kan blande sig i godsejernes forvaltning af fæstegodset. Aftaler mellem herremænd og fæstere er 'privat' aftaler. Det er naturligvis rigtigt, at f.eks. en nedlæggelse af en fæstegård, der indebærer udsmidningen af en fæstebonde, ifølge de nævnte recess- og håndfæstningstilsagn aldeles ikke kommer kronen ved. Er der imidlertid samtidig indført en lov om, at fæstebønder ikke kan udvises af deres gård, ja, så strider en sådan lov mod disse tilsagn, idet der jo vitterligt er tale om, at adelens ret til at bruge sit gods så frit som muligt er blevet indskrænket. Statsmagten, kronen, har blandet sig i godsets interne forhold.

Spørgsmålet er nu, om denne modsætning forsvinder, hvis der *ikke* er tale om et påbud om livsfæste?

Nej, strengt taget forsvinder modsætningen ikke. Ifølge Frederik Is forordning indskræpes det, at det er ulovmedholdeligt, hvis en pligt-opfyldende fæstebonde udvises. Og det gælder også for åremålsfæstere. Taget efter bogstaven har herremanden altså ikke lov til at inddrage en fæsters jord og gård i den perio-

5. Hvidtfeldt har samme overvejelser, jvf. Hvidtfeldt, 275.

de, fæstetiden varer efter indgået aftale. Og det strider jo mod recessernes og håndfæstningernes tilsagn til adelen om, at den skal være fri for indblanding fra kongemagtens side.

Det er imidlertid tvivlsomt, om disse tilsagn skal forstås på den bogstavelige måde, at de indebærer en sikring af adelens ret til at optræde fuldstændigt vilkårligt. Tilsagnene definerer ret nøje, hvad der menes med gods-ejernes ret til frit brug af godset. De beskriver nemlig en række eksempler på, hvad statsindgreb indebærer. Det drejer sig f.eks. om statslig udskrivelse af adelsbønderne til offentligt hoveri, om statslig tilegnelse af sagefald, som retteligen tilkommer herremændene o.lign. Den eneste undtagelse fra denne regel om, at staten ikke må krænke godsimmuniteten, er – som anført i håndfæstningerne –, statens ret til at lade også adelsbønder »age Vort og Vor fyrstindes fadebur, når Vi personligen drager gennem landet« samt statens ret til at udskrive bønder eller på anden måde udnytte dem i tilfælde af, »at nogen åbenbar fejde kommer på landet eller riget ...« (*Samling af Danske Kongers Haandfæstninger*, 96)

Som det ses af disse eksempler og af undtagelserne retter bestemmelsen sig først og fremmest mod vilkårlighed fra kronens side, som går ud over adelens immunitet.

En livsfæstebestemmelse ville naturligvis være et eklatant eksempel på, at statsmagten brød immuniteten, og omvendt betyder tilsagnet om, at adelen skal sikres mod statsindgreb, i så fald, at livsfæstebestemmelsen i bedste fald kommer i klemme.

Men er der med Frederik Is forordning kun tale om en statslig formaning om, at kontraktbrud er forbudt, er der ikke i egentligste forstand tale om, at kronen sønderslår hævdunden immunitet. Der er i så fald ene og alene tale om en besked til godsejerne om, at de skal overholde de privatretslige aftaler

mellem herremand og fæstebonde, således som det sig hør og bør i et velordnet samfund.

Og deri adskiller forordningen sig ikke fra andre forordninger, der indskærper overholdelse af lov og orden.⁶ Om noget direkte statsligt *indhug* i adelens hævdundne godsrettigheder er der ikke tale.⁷

Som det fremgår af disse overvejelser omkring Frederik Is forordnings forhold til Christian IIs, omkring 1523-forordningens baggrund og omkring dens følgevirkninger, forsvinder en række ejendommelige modsætninger, såfremt 1523-forordningen fortolkes og forklares som dét den er: *ikke* en livsfæsteforordning, men en almen indskærpelse, der skal dæmme op for kontraktbrud.

Forordningen gentages det 16. århundrede igennem, bl.a. i Christian IIIs Dronningborgske reces af 1551 – med en lidt anden ordlyd, men med samme betydning – og i samme konges Koldingske Reces af 1558 – hvor ordlyden er den samme som i den Dronningborgske –. Og eftersom Kolding-recessen med rette opfattes som et sammenfattende lovkompleks, der opsamler hele lovgivningen under Christian III, kan det konstateres, at Frederik Is formaning fra 1523 nu ikke længe er en øjeblikksbestemt indskærpelse af god orden. Ved at indgå i det samlede Koldingske lovkompleks er den blevet en standardparagraf, der udtrykker statsmagtens generelle ønske om at forhindre brud på fæstekontrakter.

Afvisningen af, at Frederik Is forordning og dens efterfølgere, er en livsfæsteforordning er naturligvis udelukkende en forkastelse af traditionens udbredte standpunkt: at Frederik I i 1523 indførte en *lov* om livsfæste. Afvisningen indebærer ikke en stillingtagen til den sideløbende og underliggende diskussion om, hvorvidt livsfæstet var lidt eller meget udbredt i det 15. og 16. århundrede. Vi ved bare, at livsfæste i begyndelsen af det 16. år-

6. Af eksempler på sådanne andre love, der indskærper lov og orden, kan nævnes forbud mod urimeligt gæsteri (Koldingske reces, § 47) (Secher, I, 35), at tiende skal ydes efter gammel sædvane (sammesteds, § 51) (Secher, I, 36), at en fæstebonde ikke skal tvinges til at sælge til sin husbond (sammesteds, § 34) (Secher, I, 29) – osv. . . .

7. For en ordens skyld skal det påpeges, at tilsagn om livsfæste i individuelle breve iøvrigt ikke altid syntes for sikre, idet der findes breve, som viser, at udstederen betinger sig ret til at tilbagekalde tilsagnet. (Jef. Wittendorff, 93 og *Fussing* 48 f).

hundrede i hvert fald ingenlunde var den eneste form for fæstevarighed, der fandtes i samfundet.

Men hvilken betydning har det, at påstanden om livsfæstes indførelse i 1523 forkastes?

Johan Hvidtfeldt har i det tidligere omtalte afsnit af Politikens danmarkshistorie draget den konklusion, at »... så længe livsfæstet var gældende lov i Danmark, var bonden ikke retsløs i forholdet til godsherren.« (*Hvidtfeldt*, 275)

En sådan opfattelse, som iøvrigt i sig selv lægger rigelig vægt på en tiltro til de magtudøendes retsvilje, må under alle omstændigheder afvises. Frederik I og rigsrådet gav ikke en reformlov, der med ét slag greb ind i adelens godsherrelige rettigheder. Der fandtes ikke i samtiden den fjerneste baggrund for, at statsmagten så pludseligt skulle føre en politik, der radikalt ændrede tingenes tilstand eller blot flyttede det juridiske grundlag for fæstekontrakten, selveste nerven i forholdet mellem bonde og herremand, fra godset til staten. Der var intet inden for selve landbruget eller omkring hele godssystemet, der lagde op til ændringer af grundlæggende karakter.

Men der fandtes en øjeblikkelig politisk baggrund for at dæmme op for vilkårligheder over for bønderne. Selv om det må fremhæves, at Christian II ikke var den bondevenlige politiker, eftertiden undertiden har gjort ham til, kunne hans politik alligevel komme til at fungere til gavn for bønderne i den udstrækning han af andre grunde søgte at svække adelen. Da Christian og hans administration faldt, fik adelen langt friere hænder, og det kunne naturligvis smitte af på forholdet til bønderne. Samtidig eksisterede der en udbredt bondeutilfredshed, der iøvrigt skulle tage til 1520'erne igennem og nå sin kulmination med bondeoprør under den såkaldte 'Grevens Fejde' i midten af 1530'erne. Kålhøgne godsejere, der vejrede morgenluft med Christians fordrivelse, kunne således komme til at puste til utilfredshedens ild, og så stærkt stod højadelen og Frederik I heller ikke i 1523, at de kunne tåle øget uro blandt bønderne som følge af forskellige godsejeres eventuelle magtbrunstige demonstrationer over for deres bønder.

Præcis på baggrund af en sådan politisk situation er en indskærpelse af, at godsejerne undlader kontraktbrud, forståelig. Godsejervilkårlighed fører til unødigt utilfredshed. Derfor pålægger godsejerne sig selvdisciplin. Og der er intet besynderligt i, at de gentager de selvdisciplinære formaninger senerehen. Efter de urolige årtier i begyndelsen af det 16. århundrede var alt andet end anarki ønskværdigt. Og når godsejerne tilmed generelt styrker deres positioner med nedkæmpelsen af bønder og borgere under Grevens Fejde, er love og formaninger, der 'beroliger offentligheden' og kalder utidige godsejere til orden, nok så fornødne.

Kilder og litteratur:

1. Kilder

- Erslev*, Kr. og Møllerup, V. (udg.): Frederik Is Registrestranter. (Kbh. 1879)
Kolderup-Rosenvinge (udg.): Danske Recesser og Ordinantzer. (Kbh. 1824)
Samling af Danske Kongers Haandfæstninger og andre lignende Acter. Af Geheimearchivets Aarsberetninger, Kbh. 1856-60. - Fotografisk genoptryk, (Kbh. 1974)
Secher, V. A. (udg.): Corpus Constitutionum Daniæ. Forordninger, Recesser og andre kongelige Breve, bd. I, 1558-75. (Kbh. 1887-88)

2. Fremstillinger

- Allen*, C. F.: De tre nordiske Rigers Historie, IV, I. (Kbh. 1870)
Arup, E.: Danmarks historie, bd. 2. (Kbh. 1932)
Christensen, A. E.: Senmiddelalderlige fæsteformer som forudsætning for forordningen om livsfæste 1523. I: Festskrift til Erik Arup. Si. 134-56. (Kbh. 1946)
Christiansen, C. P. O.: Unionsopløsningens og kirkebruddets tidsalder. I: Schultz Danmarkshistorie, bd. II. (Kbh. 1941)
Fussing, H. H.: Herremand og fæstebonde. (Kbh. 1942)
Hvidtfeldt, J.: De første oldenborgere 1448-1533. Bd. 5 i: Politikens Danmarkshistorie (Kbh. 1977)
Jørgensen, P. Johs.: Dansk Retshistorie. 2. udg. (Kbh. 1947)
Ladevig-Petersen, E.: Fra standssamfund til rangssamfund 1500-1700. = Dansk socialhistorie, bd. 3. (Kbh. 1980)
Scocozza, B.: Klassekampen i Danmarks historie. Feudalismen. (Kbh. 1976)
Skrubbeltrang, F.: Det danske landbosamfund 1500-1800. (Kbh. 1978)
Steenstrup, J.: Fæstebondens retsforhold i ældre tid. I: Historisk Tidsskrift, 5. rk., VI. (Kbh. 1886-87)
Venge, M.: Tiden fra 1523 til 1559 i Danmarks Historie, bd. 2. Gyldendal. (Kbh. 1980)
Wittendorff, A.: Alvej og Kongevej. (Kbh. 1973)